

ÇAĞDAŞ ARAŞTIRMALAR IŞIĞINDA DİN PSİKOLOJİSİNE BİR BAKIŞ

Ali Rıza AYDIN*

ÖZET

Batı bilim geleneği içerisinde 20. yüzyılın başında psikolojiden ayrılarak bağımsız bir hüviyet kazanan ve inanç muhtevalı bir bilim olduğu için kimi zaman reddedilen din psikolojisi, son yıllarda bazı çalışmalar ve örgütlenmeler sayesinde artan bir ilgi odağı haline gelmiştir. Din psikolojisindeki gelişmelerin ele alındığı bu makale, bütün gelişmeleri içermemekle birlikte bu bilim dalının çağdaş dünyada hangi durumda olduğuna ilişkin bir özet niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, psikoloji, modern dünyada din psikolojisi,

An Examination about Psychology of Religion in the Light of Contemporary Researches

ABSTRACT

In the early period of the 20th century within the context of the Western tradition psychology of religion gained an independent identity to be separated from psychology and has been sometimes rejected by arguing that it is the science of belief has respected by certain researches and organizations in the recent years. Although this article does not include the whole advances in the psychology of religion, it gives the idea to the reader what the position of the psychology of religion in our modern world is.

Key Words: Religion, psychology, psychology of religion in contemporary world.

Batı bilim geleneği içerisinde 20. yüzyılın başından itibaren bağımsız bir bilim olarak ortaya çıkan din psikolojisi, din ile psikik unsurlar arasındaki ilişkiyi yorumlamak¹ amacıyla araştırmalara yönelindiğinde, beraberinde din ve psikoloji birlikteliğinin imkânına dair tartışmaları da başlatmıştır. Bu tartışmalar, kimi zaman din ve psikoloji arasında gerilimlere kimi zaman da verimli sonuçların ortaya

---

* Yrd. Doç. Dr., OMÜ İlahiyat Fak. Din Psikolojisi Öğretim Üyesi.
araydin@omu.edu.tr

¹ Antoine Vergote, *Din, İnanç ve İnançsızlık*, çev. Veysel Uysal, İstanbul 1999, s. 23.

çıkmasına neden olmuştur. Çoğu zaman bu tartışmaların ve gerilimlerin kökeninde de yöntem sorunu yatmaktadır.² Biz bu makalemizde çağdaş araştırmalarda, diğer bir deyişle modern dünyada din psikolojisi araştırmalarının durumu hakkında bir değerlendirmede bulunacağız. Daha doğrusu modern dünyada din psikolojisinin neliği üzerinde duracağız.

Tarihsel perspektiften bakıldığında din psikolojisi genellikle yıllar içinde inişli-çıkışlı yaşayan bir araştırma alanı olarak görülebilir.³ Psikolojinin ilk dönem bilginlerinden bazılarının dinden söz ettiklerini biliyoruz. Bunların içinden dinden söz eden ilk dönem psikologlarının en tanınmış hiç kuşkusuz William James'tir. *Amerikan Psikoloji Derneği'nin (American Psychological Association/APA)* başkanlığını da yapmış olan James, din fenomeniyle yakından ilgilenmiş ve bireyin dinî tecrübesini anlamaya çalışmıştır.⁴ Din ile ilgili düşüncelerini 1901-1902 yıllarında gerçekleştirdiği *Gifford Konferansları* serisinde dile getirmiştir. Sözü edilen konferanslar daha sonra *The Varieties of Religious Experience* adı altında kitaplaştırılarak basılmıştır.⁵ Kuşkusuz James'ın dışında Clark Üniversitesinde Amerikan din psikolojisinin kurucusu olarak kabul edilen G. Stanley Hall, James H. Leuba, Edwin D. Starbuck ve George A. Coe gibi başka Amerikalı tanınmış psikologlar da din üzerine araştırmalar yapmış ve dinî pratiklerle ilgili psikolojik teoriler geliştirmeye çalışmışlardır.

İlk dönem Amerikan psikolojisinde, hâkim paradigma olarak davranışçılık etkin olduğundan dolayı din konulu psikolojik araştırmaların azlığı söz konusu idi. Bilindiği gibi davranışçı psikoloji nes-

² Batıda ilk dönem din psikolojisine ilişkin yazılara bakıldığında, psikologların düşüncelerinin genellikle din psikolojisinin konusu, yöntemi ve sınırları üzerine olduğu görülecektir. Söz gelimi Amerikan din psikologlarından Pratt din psikolojisiyle ilgili makalesinde, din psikolojisinde kullanılacak yöntemin sınırları ve sorunlarından hatta alternatif yöntemlerden söz ediyor. Din psikolojisinin, dinsel nitelikli felsefi sorunlara kaynaklık edebileceğini belirtiyor. Bkz. Üzeyir Ok, "James Bisset Pratt'in Din Psikolojisi Adlı Makalesinin Çevirisi ve Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Ü. İlh. Fak. Der.*, Sivas 1996, Sayı 1, s. 267. Türkiye'de de din psikolojisinin konusu ve yönteminin ne olması gerektiğine ilişkin yazılar kaleme alınmıştır. Bunların arasında Bedi Ziya Egemen'in *Din Psikolojisi* (Ankara Ün. İlh. Fak. Yay., 1952) adlı eserini, Kerim Yavuz'un *Din Psikolojisinin Araştırma Alanları* (Atatürk Ün. İlh. Fak. Der., Sayı 5, Erzurum 1982) ve *Din Psikolojisinde Metot Meselesi ve Yeni Gelişmeler* (Atatürk Ün. İlh. Fak. Der., Sayı 7, İstanbul 1986) adlı makalelerini ve Erdoğan Fırat'ın *Din Psikolojisinde Konu ve Metot Meselesi* (Dokuz Eylül Ün. İlh. Fak. Der., Sayı 5, İzmir 1989) adlı makalesini sayabiliriz.

³ B. Beit-Hallahmi, "Psychology of Religion 1880-1930: The Rise and Fall of a Psychological Movement", *Journal of the History the Behavioral Sciences*, 10, ss. 84-90.

⁴ Bkz. Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Samsun 2000, s. 38; Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 49; Vergote, *a.g.e.*, ss. 26-27.

⁵ Nils G. Holm, "Din Psikolojisi ve Tarihçesi", çev. Abdülkerim Bahadır, *Selçuk Ün. İlh. Fak. Der.*, Sayı 12, (2001/Güz), s. 73; Ok, *a.g.m.*, s. 270.

nel bir bilim olmak için “imge”, “ruh” ve “bilinç” gibi ruhsal kavram ve terimleri reddetmişti.⁶ Dolayısıyla davranışçılığın indirgemeci yöntemleri inanç konularına ve doğrudan ölçülmeyen teorik yapılara çok az yer vermekteydi. Açıkçası psikoloji bu dönem için din yerine daha bilimsel olarak düşünülen geleneksel psikolojinin konularıyla ilgilenmiştir. Dinsel içerikli konuların araştırılmasına yönelik bu ilgisizlik yaklaşık yarım asır kadar sürmüştür.

Psikologların dinsel konulara ilgileri 1950’lerde yeniden başlamıştır. G. Allport’un insanların düşünce ve davranış dünyasında dinin rolünü tanımlamaya yönelik yaklaşımı bu sahanın yeniden ilgi merkezi olmasını sağlamıştır. Onun dinî motivasyonda *iç yönelimli* ve *dış yönelimli* ayırımı çağdaş dünyada din psikolojisi araştırmalarında önemli bir yaklaşım olarak kabul görmektedir.⁷ Sonraki yıllarda din psikolojisine yönelik araştırmaların artması, bu bilim dalının yeniden cazibe merkezi olduğunun bir kanıtıdır. Bu bilim dalını modern dünyada ilgi merkezi haline getiren faktörlerin başında hiç kuşkusuz bireylerin dine yönelmesi ve dinsel ritüellerle rahatlama istekleri gelmektedir. Bunun yanında din konulu psikolojik araştırmalara yer veren dergilerin çıkarılması *Amerikan Psikoloji Derneği*’nden bir grubun din psikolojisi araştırmalarına yönelmesi ve kolejlerde din psikolojisi derslerinin verilmesi bu bilim dalının geliştiğinin bir başka göstergesidir.

Din psikolojisinin bu inişli çıkışlı durumu, daha açıkçası son dönemlerde artan trendi dinin geleneksel psikoloji tarafından hoş karşılanmadığı şeklindeki varsayımı reddetmektedir. Dolayısıyla din psikolojisine yönelik araştırmaların artması yüzünden genel psikoloji başlangıçtaki dışlayıcı tavrını değiştirerek, bir bilim olarak din psikolojisine daha ayrıcalıklı bakar hale gelmiştir. Din psikolojisi araştırmalarının, 1950’lere kadar bir durgunluk yaşamasının nedeni olarak *Amerikan Psikoloji Dergisi (American Journal of Psychology)*’nin 1925’lerde yayın hayatından çekilmesi olarak gösterilir. Her ne kadar din psikolojisine yer veren bazı kitapların basılmasına 20. yüzyılın ilk yarısında devam edilse de duayenlerinin ölmesi ya da emekli olmaları bu genç bilim dalının daha başında güç kaybetmesine neden olmuştur.

⁶ Duane P. Schultz ve Sydney E. Schultz, *Modern Psikoloji Tarihi*, çev. Yasemin Aslay, İstanbul 2001, s. 284.

⁷ Allport’un bireyleri *iç yönelimli* ve *dış yönelimli* bireyler şeklinde sınıflamasının dışında dinî kişiliğin gelişmesine etki eden faktörlerden ve olgun dinî inancın özelliklerinden söz etmesi de din psikolojisine önemli bir katkı olmuştur. Bu konuda daha fazla bilgi için bakınız. Mustafa Köylü, *Yetişkin Din Eğitiminin Teorik Temelleri*, Samsun 2000, ss. 118-125.

Öte yandan çağdaş dünyada deneysel din araştırmalarına yer veren dergilerin olması da bu bilim dalının gelişmesine ve geçerli statü kazanmasına önemli bir katkı sağlamıştır. *The Journal for the Scientific Study of Religion*, *Review of Religious Research* ve *The International Journal for the Psychology of Religion* gibi dergiler, bunların en önemlisi olarak addedilebilir. Dinsel inanç ve davranışlar üzerinde araştırma yapan psikologlar çalışmalarını bu dergilerde yayımlayabilmektedir. Bu dergilerin bir diğer önemi din psikologlarıyla diğer psikologların en azından çalışmalar düzeyinde de olsa buluştuğu ortak bir mekan olmasıdır. Öyle anlaşılıyor ki çalışmalarını bu gibi dergilerde yayımlama imkânı bulan araştırmacıların sayesinde din psikolojisi çağdaş dünyada varlığını devam ettirmektedir. Kuşkusuz dergi sayıları ve yayınlanan çalışmalar dikkate alındığında, din psikolojisi araştırmalarıyla diğer psikolojik araştırmalar hiç mukayese bile edilemez.

Yukarıdaki bu değerlendirme, psikologların dinsel araştırmalara çok az yer verdikleri izlenimini uyandırmaktadır. Dinle ilgilenen psikologların örgütlenme durumlarına bakıldığında bu izlenim daha net olarak görülmektedir. Modern dünyada din psikolojisinin örgütlendiği yer *Amerikan Psikoloji Derneği*'dir. Başlangıçta *American Catholic Psychological Association* (*Amerikan Katolik Psikoloji Derneği*) olarak kurulan din psikolojisi daha sonra *Psychologists Interested in Religious Issues/PIRI* (*Dini Konularla İlgilenen Psikologlar*) şeklinde 1971'de yeniden örgütlendi. PIRI 1975'te APA'nın üyeliğine kabul edildi ve 1993'te ismi *Psychology of Religion* (*Din Psikolojisi*) olarak değişti. Din psikolojisi bölümü şu anda yaklaşık 2000 üyeden oluşmaktadır. Bu üyelerin büyük bir kısmı klinik ya da danışman psikologlardır. Din üzerine araştırma yapan psikologların ilk örgütlendikleri yer olan *Din Psikolojisi* bölümü, 159.000 üyeden oluşan APA'nın çok küçük bir grubudur. APA'nın bütünü dikkate alındığında, bu oldukça geniş ilişkiler zincirinde *Din Psikolojisi* bölümünün rolü oldukça sınırlıdır. Ancak bu sınırlı ilişkiler dünyasında *Din Psikolojisi* bölümünün, din ve psikoloji tartışmalarına önemli katkı sağladığını unutmamak gerekir.⁸

Çağdaş dünyada olduğu gibi bir ilişki ve örgütlenmenin Türkiye'de din psikologları arasında olduğunu söylemek ne yazık ki mümkün değildir. Daha ziyade akademik çevrede bulunan ve sayıları yaklaşık 30 civarında olan din psikologlarının birbirleriyle iletişimi genellikle yayınlanan çalışmaların izlenmesiyle sınırlıdır. Oysa yılda bir kez de olsa bir araya gelip yüz yüze iletişim kurmak ve Türkiye'deki din psikolojisinin durumunu değerlendirmek bu bilim dalının tanın-

⁸ Bkz. Michael E. Nielsen, "Psychology of Religion in the USA", <http://www.psywww.com/psyrelig/USA.html>, (February-2000). ss. 2-3.

masına ve gelişmesine önemli katkı sağlayacaktır. Hatta bu iletişimi diğer psikologlarla da yapmak mümkündür. Bunun için psikoloji kongrelerine ve sempozyumlarına din psikoloğu kimliğiyle katılmanın ve tebliğler sunmanın diğer psikologlarla iletişim kurmak ve bu genç bilim dalını tanıtmak için iyi bir fırsat olduğunu düşünüyorum. Dernek düzeyinde bir örgütlenme gerçekleştirilemese de en azından psikoloji sempozyumlarına katılmak bu bilim adına yararlı olacaktır.

Çağdaş dünyada psikolojiye ilgi, APA'nın dışında başka örgütlenmelere de yol açmıştır. Söz gelimi 1988'de kurulan *American Psychological Society/APS (Amerikan Psikoloji Topluluğu)* bunlardan biridir. Psikoloji bilimi üzerine yoğunlaşan ve akıl sağlığıyla ilgilenen APS'de APA'da olduğu gibi dinsel inanç ve davranışları araştıran ve araştırmayan şeklinde bir ayrışma yoktur.

Dinle ilgilenen psikologların örgütlendikleri bir başka grup daha vardır. Bunların en önemlileri arasında bilinç ve maneviyatla ilgili olgulara yer veren *Association for Transpersonal Psychology*'dir. Muhtemelen bu derneğin yayın organı olsa gerek, *Transpersonal Psychology* adında bir dergi vardır. Bu dergide geleneksel psikolojinin tasvip etmediği çalışma yöntemleriyle yapılan araştırmalar yayınlanır. Ayrıca Yahudi ve Hıristiyan din psikolojisinin gelişmesi ve tanınması için kimi örgütlenme çabalarının olduğunu da söylemek mümkündür. Amerikan Pastoral Psikologlar Derneği (*The American Association of Pastoral Psychologists*) böyle bir çabanın sonucunda ortaya çıkan bir kurumdur. Bir başka oluşum da evanjelik Protestan topluluk için hizmet veren *Christian Association for Psychological Science*'dir. Her ne kadar üyeleri binlerle ifade edilse de bu gibi kurumlar iki nedenden ötürü geleneksel psikolojide ikinci sınıf muamelesi görürler. Birincisi Amerikan psikolojisinde geleneksel psikoloji disiplini içinde yer alanların, akıl sağlığı tedavisinde farklı yöntemlerle hizmet gören gruplara karşı bir önyargıları vardır ve bunlar psikolojik hizmette yetersiz görülürler. Onlar akıl sağlığı uzmanlığında doktora eğitiminin şart olduğunu düşünürler. Onlara göre master dercesine sahip toplumsal yardım işlerinde çalışan papazların ve diğer meslek sahiplerinin profesyonelce çalışmayı gerektirmeyen ikincil örgütlerde çalışmaları daha uygundur. İkinci bir neden ise şudur: Bu tip örgütlerde manevilik önceliklidir ve psikoloji manevî gelişime ulaşmak için bir araç olarak kullanılır. Bununla birlikte bu örgütlerde çalışan hizmet gönüllüleri ve papazlar zor zamanlarda yardıma koşan ve insanlara daha dingin bir hayat için moral aşılaman konumundadırlar. Bu anlamda onlar akıl sağlığını koruma noktasında ilk kay-

nak durumundadırlar. Dolayısıyla onların yer aldığı örgütlerin pratik değeri göz ardı edilmemelidir.⁹

Burada papazlar tarafından yapılan pastoral hastane ziyaretlerinin konu edindiği bir araştırmadan söz etmek istiyorum. Bu araştırmada papazların hastanede yatan kendi kilise üyelerine yönelik bir tür dinî rehberlikleri anlatılıyor. Papazların yaptıkları şey hastanede yatan kilise üyelerini ziyaret edip onlar için dua etmektir. Araştırma sonuçları duanın hastaneye yönelik pastoral ziyaretlerin önemli bir vechesi olduğunu ve sağlık hizmetlerinde din ve maneviyatın olumlu sonuçlar verdiğini ortaya koyuyor.¹⁰ Bir dönem ülkemizde papazların hastalara yönelik bu dinî rehberliklerini anımsatan hastanelerde imamların görevlendirilmesi konusu epeyce basılı ve görsel dünyada tartışılmıştı. Aslında tamamen iyi niyetten kaynaklanan bir girişimdi bu kuşkusuz. Bize göre bu tartışmaların yaşandığı o günlerde bu görevi imamlardan ziyade din psikologlarının veya din psikolojisi eğitimi almış rehberlik uzmanları tarafından yerine getirilebileceği düşünülmeliydi veya en azından bir teklif olarak sunulmalıydı. Maalesef bu yapılamadı.

Kısacası *Society for the Scientific Study of Religion* ve *Religious Research Association* gibi organizasyonların çıkardığı dergilerde yayınlanan din psikolojisiyle ilgili nitelikli araştırmalar din psikolojisine bir açılım kazandırmaktadır. Bu organizasyonlar tarafından düzenlenen konferans ve sempozyumlarda genellikle sosyolojik araştırmaların sunumunun yapıldığı ifade edilir. Öyle de olsa bu toplantıları karşıt bilim dallarının kendi görüşlerinin sunulduğu bir etkinlik olarak algılamak mümkündür.

Batı psikolojisinde din ve psikoloji ayrımı bu iki araştırma alanının metodolojik varsayımlardan ileri gelmektedir. Söz gelimi psikolojik indirgemeci varsayım, dünyanın üst değer olarak alınamayacağı biçimindeki dinsel varsayıma terstir. Tipik bir psikoloji bilgini metodolojik kesinliğe vurgu yapar ve sezgisel ve mistik yollarla elde edilen bilginin güvenilir olmadığını düşünür. Bu yaklaşıma göre tarafsız bilim, dünyayı anlamak için daha güvenilir bir yol önerir. Wulff'un da değindiği gibi fenomenleri araştıran psikologlar bilimsel metodolojik kesinliğe vurgu yaparak bu fenomenlerin gerçek olduğunu düşünürler. Öte yandan dini araştıran psikologlar, bir objenin gerçekliğinin ancak inanç durumunda ele alınabileceğini söylerler.¹¹ Bu ay-

⁹ Nielsen, *a.g.m.*, s. 4.

¹⁰ Daha ayrıntılı bilgi için bakınız. Larry Vande Creek, "Mahalle Papazlarının Hastanede Yatan Kilise Üyelerine Yönelik Dua Vaizliği", çev. Ali Rıza Aydın, *Birey ve Din, Din Psikolojisinde Yeni Arayışlar*, İstanbul 2004, ss. 153-168.

¹¹ D. W. Wulff, *Psychology of Religion: Classic and Contemporary Views*, New York 1991, s. 32.

rışma din ve psikoloji arasında bir gerilimin ve bir zıtlaşmanın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Sezgisel ve mistik yolla elde edilen bilgilere karşı olma durumu daha çok dinsel düşünce ve davranış bakımından düşük bir durum sergileyen psikologlar arasında olduğu söylenebilir. Öte yandan dine karşı çıkma batı psikiyatrisinin de temel problemidir ve din adeta tabu olarak görülür. İngiliz psikiyatri profesörü batı psikiyatrisinin bu durumunu şöyle özetler: “Artık hastalarımızın dinî duygularına hiç önem vermiyoruz ve onları sağaltabilecek alternatif yöntemlere de açık değiliz.”¹²

Din psikolojisi alanında örgütlenme ve yayın imkânı iyi düzeyde olmasına rağmen Amerika’da bu bilim dalına dönük araştırmalarının pek fazla olduğu söylenemez. Bundan dolayı kimi zaman bu bilim dalı için “gizli bilim/hidden discipline” yakıştırmasında bulunulur. Amerika’da devlet üniversitelerinde ve kolejlerde din araştırmaları pek yaygın değildir. Birçok üniversite din konusunda resmî bir programa bile sahip değildir. Bağımsız bir dinî programın olmamasının yanında mevcut dinî programlar da felsefe içinde gayri ciddi olarak ele alınmaktadır. Böylece din psikolojisinin karşı karşıya kaldığı durum, Amerika’da akademi çevresinde hiç de iç açıcı olmayabilir.

Günümüzde Amerikan din psikolojisinde öne çıkan 6 düşünce okulundan söz edilmektedir. *Psikanalitik okul*, Freud’un çalışmalarına dayanır ve dinsel inancın bilinçdışı motivlerini ortaya koymaya çalışır. Dinsel inancı çocukluk dönemine özgü bir davranış olarak değerlendiren Freud’un psikanalizi, bizi baba kompleksiyle Tanrı’ya inanç arasında yakın bir ilişkinin olduğu sonucuna götürür.¹³ *Analitik okul*, ilhamını dine sempatiyle yaklaşan Jung’dan alır. *Obje ilişkileri okulu* ise psikanaliz kökenlidir ve daha çok çocuk üzerindeki annenin etkileriyle ilgilenir. Klinik vaka araştırmaları ve betimsel yöntemlere dayalı olarak çalışan bu üç okul küçük örnekler üzerinde incelemede bulunurlar ve Amerika’da pek ilgi görmezler. *Transpersonal okul*, ruhsal fenomenlerin gerçek olduğu varsayımından hareket eder ve manevilik üzerine odaklanır. Aşkın deneyimleri araştırırken geleneksel psikolojinin pek kabul etmediği farklı yöntemleri kullanır. Psikiyatrist Mustafa Merter, transpersonal psikolojiyi benötesi psikoloji diye tanımlar. Benötesi psikoloji de bireyler arası ilişkilerden çok birey içi sistemi düzenler ve her insanın derinliklerinde genelde bilinen, güncel hayata yansıyan yönünden daha yüce bir yönün olduğuna inanır. Merter’e göre transpersonal psikoloji, madde ve ruh arasında sıkışıp kalan, kozmik arayışlara takılan ve kendini sorgulamaya başlayan batılı zihnin temel ilgisi haline gelmiş-

¹² Aktaran Kemal Sayar, *Hüzün Hastalığı*, İstanbul 1995, s. 28.

¹³ Sigmund Freud, *Leonardo da Vinci and a Memory of His Childhood*, trans. Alan Tyson, New York 1964, s. 73.

tir.¹⁴ *Fenomenolojik okul*, dinsel tecrübenin altında yatan varsayımlar üzerinde durur ve öznel ruhsal yaşantının incelenmesini konu eder.¹⁵ Bu okul, deneyim ve ölçmenin ötesinde tanımlama ve eleştirel düşünceden yanadır.

Şu anda Amerikan din psikolojisinde oldukça revaçta olan *ölçmeden yana olan okullar* ise dinsel hayatı araştırmak için bilimsel deney ve korelasyon gibi temel psikolojik yöntemleri kullanma eğilimindedirler. Fakat kimi psikolojik durumlar, mahiyeti itibarıyla deneysel araştırmalara uygun olmayabilir. Bu durumda başka yöntemlerin kullanılması söz konusudur. Koşullar ne olursa olsun, deney ve korelasyon gibi yöntemler bir araştırma aracı olarak tercih edilirler. Öyle anlaşılıyor ki, Amerikan din psikolojisinde dinsel inanç ve pratikleri araştırmak için ölçek geliştirmeye oldukça yoğun bir ilgi vardır. Bunun sonucu olarak teorik araştırmalar yerine ölçekler kullanılarak yapılan araştırmaların fazlalığı dikkat çekmektedir.

Bu ölçme geleneği içinde Allport'un içedönük ve dışadönük dinsel yönelim modeli, aşağı yukarı 30 yıldır din psikolojisi alanında kullanılmaktadır. Bu anlamda birçok sosyal davranış ve tutumlar hakkında içedönük ve dışadönük yönelimli ilişkileri inceleyen araştırmalar oldukça fazladır. Söz gelimi içedönük ve dışadönük yaklaşım, Batson ve arkadaşları tarafından yürütülen araştırmaların kavramsal temelini oluşturur. Diğer taraftan psikopatolojide dinin rolünü inceleyen araştırmalar da yaygındır. Bunların arasında en önemli olanı, stresle başa çıkmak için insanların dine nasıl başvurduklarını anlatan Kenneth Pargament'in *The Psychology of Religious Coping* (New York: Guilford, 1997) adlı çalışmasıdır. Gelişim psikologları da dinsel gelişim safhaları üzerinde durmaktadırlar. Aynı şekilde insanların duygusal olarak birbirine bağlayan çeşitli etkenleri açıklamaya yönelik bir teori olan¹⁶ bağlanma teorisi (attachment theory) de dinle yakından ilgilenmektedir.¹⁷ Zihinsel süreçlere vurgu yapan, davranışın sadece gözlenen yanıyla açıklanamayacağını, zihinsel olaylar, temsiller ve inançlar düzeyinde de açıklanması gerektiğini savunan bilişsel psikoloji de dine ilgi gösterir. Bilişsel psikolojinin din boyutuyla tanınması ise Spilka sayesinde olmuştur. Öte yandan sosyal psikoloji teorileri de tıpkı bağlanma teorisi gibi dinî tecrübenin ve dinsel dönüşümün anlaşılmasında kullanılmıştır. Modern dünyada ölüm korkusu ve onun dinî tecrübedeki rolü de derinliğine incelenmiştir. Bu incelemelerde betimleme, korelasyon ve deney yöntemleri

¹⁴ Bkz. http://ferid_hakki.sitemynet.com/ruhunsuficeyorumu, 22.10.2004.

¹⁵ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü*, Ankara 2000, s. 298.

¹⁶ Budak, *a.g.e.*, s. 106.

¹⁷ Bkz. L. A. Kirkpatrick, "Attachment Theory and Religious Experience", ed. R. W. Hood, *Handbook of Religious Experience*, ss. 446-475.

uygulanmıştır. Böylelikle bu yaklaşımlar sayesinde, insanların dini düşünce ve davranışlarına ilginin hangi boyutta olduğunu gözlemek mümkün hale gelmiştir.

Sonuçta Amerikalı psikologlar arasında dine karşı artan bir ilginin olduğu gözlenmektedir. Söz gelimi din, *Amerikan Psikoloji Derneği*'nin aylık haber bülteni *APA Monitor*'un Ağustos 1996 sayısının kapak konusu olmuştur. Aynı şekilde APA, danışmanlık veya klinik psikolojide dinin rolünden söz eden birkaç kitap da yayınlamıştır. Bu kitapların arasında P. S. Richards ve A. E. Bergin'in *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy* (Washington, DC: American Psychological Association, 1997)'sini sayabiliriz. Onlar terapinin Tanrı'yı içeren teistik bir psikolojiye dönüşmesinin imkân dahilinde olduğunu söylerler. Amerika'da dinin terapiye uygunluğunu savunan bir başka eser daha vardır. O da editörlüğü E. P. Shafranske tarafından yapılan *Religion and the Clinical Practice of Psychology* (Washington, DC: American Psychological Association, 1996) adlı eserdir. Dinin terapiye uygunluğu meselesi, *Journal of Consulting and Clinical Psychology* (1980, 48)'de yayınlanan Allen Bergin ve Albert Ellis arasındaki bir tartışmayla daha da güncel hale gelmiştir. Bu tartışma, sadece Ellis'in teistik olmayan yaklaşımıyla Bergin'in teistik yaklaşımı arasındaki belirgin bir ayrımı ortaya koymuyor aynı zamanda bilimdeki varsayımlar ve değerler konusunda artan postmodern bir ilginin olduğunu da gösteriyor.¹⁸ Ellis'in teistik olmayan yaklaşımını çok yadırgamamak gerekir. Çünkü teistik değerlere karşı çıkma kendisinin de içinde bulunduğu batı psikiyatrisinde bir gelenek halinde vardı. Batı psikiyatrisinin halen devam eden dini kavrayış ve sezilere karşı tavrını, logoterapi ekolünün kurucusu Victor Frankl'in şu sözleri çok güzel ortaya koymaktadır: "Anlamıyorum, neden iyi bir psikiyatr olmak için dinsiz olmak gerekiyor?"¹⁹

Günümüz batı dünyasında bilhassa Amerika'da din psikolojisinin karşılaştığı problem ve fırsatların dile getirilmesi din psikolojisi adına bir kazanımdır. Çağdaş dünyada din psikolojisinin durumu hakkında bir şeyler söylemek gerekirse bu bilim dalının gelişmesi adına büyük çabaların harcadığını söyleyebiliriz.

Bu bilim dalının gelecekteki durumuna ilişkin birtakım kaygılar da vardır. Bu kaygıların nedeni psikoloji ile din arasında devam eden gerilimin olma olasılığıdır. Bu iki alan arasındaki gerilimin sebebi, bir anlamda hakikate dair farklı varsayımlara sahip olmasıdır. Birçok psikolog da bu varsayımları dillendirmeye çalışıyor. Richards ve

¹⁸ Nielsen, *a.g.m.*, ss. 5-7.

¹⁹ Sayar, *a.g.e.*, s. 50.

Bergin'in *A Spiritual Strategy for Counseling and Psychotherapy* adlı kitabının basıldıktan sonra APA'nın en çok ilgi gören kitapları arasında olması, psikologların mesleklerinde dinle ilgilendikleri izlenimini uyandırmaktadır. Bazı klinik ve danışman psikologlar dini, imkânlar sunan bir kaynak olarak düşünürken, bazıları da teistik psikolojinin imkânı üzerinde durarak psikoloji ile dini bütünleştirme çabası içindedir. Bu durum dinle ilgili konuların gelecekte de psikologların dikkatini çekmeye devam edeceğini gösterir.

Bununla birlikte araştırmacı psikologlar arasında psikolojik yaklaşımlar noktasında görüş ayrılıkları da hiç kuşkusuz devam edecektir. Söz gelimi nöropsikoloji, gelişim psikolojisi gibi psikolojinin alt bilim dalları sorunsuz ilerlemeye devam ederken, bilimsel bilgi ile dini anlamlar arasında yer yer çatışmalar yaşanabilecektir. Bu da bir bilim olarak din psikolojisinin varlığının sorgulanmasına neden olacaktır. Aslında bilim ile dinin çatıştığını söylemek yerine, gerçekte çatışmanın kişilerin algılamalarında yaşandığını söylemek daha mantıklı gözüküyor. Kuşkusuz dine ilgi duyan psikologlar, çatışmalar neticesinde ortaya çıkan bu ayrılığı, yöntem olarak genel psikolojinin de kabul edebileceği din içerikli kimi teori ve araştırmalarla giderebilir.

Ayrıca din psikolojisinde önemli bir sorun olarak göze çarpan bir başka husus daha vardır. O da araştırmalara yeterince parasal desteğin verilmemesidir. Nitekim din psikolojisi araştırmalarına parasal açıdan yeterince destek verilmemesi, bu bilim dalı için çalışabilecek psikologların ilgisiz kalmalarına ve bir araştırma boşluğu meydana gelmesine neden olmaktadır. Açıkçası sermaye yoksunluğu bu bilim dalının gelişmesini aksatmaktadır. Modern dünyada din psikolojisinin içinde bulunduğu koşullar bu bilim dalının ilerlemesi adına hiç de iç açıcı değildir. Bu sahayla ilgili diğer bir problem de dinle ilgilenen birçok psikoloğun danışmanlık ve doktorluk görevini sürdürmelerinden kaynaklanır. Klinik psikolog olarak çalışma isteği, onların çokça zamanını almaktadır. Dolayısıyla geriye kalan zamanı din psikolojisi araştırmalarına ayırmaları onlar için oldukça zor olabilmektedir. Bununla birlikte din psikolojisinin gelişmesi adına birtakım güzel haberler de alınmaktadır. Söz gelimi *The Council on Spiritual Practices (Manevî Uygulamalar Hakkındaki Konsey)* adlı kurum doktora düzeyindeki din psikolojisi araştırmalarına parasal destek sağlamaktadır. Modern dünyada din psikolojisinin geliştiğine dair bir başka örnek, akıl sağlığının korunmasında etkili olan faktörlere odaklanan pozitif bir psikoloji oluşturmak için APA'nın son günlerdeki çabaları sayılabilir. Bu bağlamda akıl sağlığının korunmasında dinin etkilerinden söz eden D. G. Myers'i hatırlamak gerekir.²⁰

²⁰ Nielsen, *a.g.m.*, ss. 8-9.

Sonuç olarak herhangi bir metafizik göndermenin, teorilerinin bilimsel yapısını bozacağını ve uygulamalarında karışıklığa yol açacağını düşünen birçok psikoloğun ilgisizliğine rağmen, özverili çalışmalar sayesinde din psikolojisi umut veren bir gelişme kaydetmektedir.